

Inhalacyjne narażenie środowiskowe mieszkańców miast Polski na metale ciężkie kadm i nikiel oraz arsen

Heavy metals cadmium, nickel and arsenic environmental inhalation hazard of residents of Polish cities

Marzena Trojanowska^(b, c), Ryszard Świetlik^(a, c)

Politechnika Radomska im. Kazimierza Pułaskiego, Katedra Ochrony Środowiska, Zakład Chemii Analitycznej
Kierownik Zakładu Chemii Analitycznej: dr hab. R. Świetlik, prof. PRad.
Kierownik Katedry Ochrony Środowiska: dr hab. R. Świetlik, prof. PRad.

^(a) opracowanie koncepcji i założeń

^(b) zebranie i opracowanie materiału do badań

^(c) opracowanie tekstu i piśmiennictwa

Streszczenie

Wstęp: W pracy dokonano oceny inhalacyjnego narażenia mieszkańców miast Polski na zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego metalami ciężkimi. **Cel:** Uwagę skoncentrowano na ocenie całonocnego narażenia osoby dorosłej i dziecka na kadm, nikiel i arsen. **Materiał i metody:** Analizowano narażenie mieszkańców dużych aglomeracji i wybranych miast średniej wielkości. Zastosowano metodologię zalecaną przez amerykańską Agencję Ochrony Środowiska (US EPA). **Wyniki:** Wartości całkowitego indeksu zagrożenia dla przyjętego scenariusza narażenia mieszkańca na kadm, nikiel i arsen drogą inhalacyjną są kilkakrotnie większe od wartości wyznaczonych dla tła środowiskowego. **Wnioski:** Spośród badanych populacji najbardziej zagrożone są dzieci, dla których wyznaczony indeks narażenia oraz ryzyko nowotworowe przyjmują wartości największe.

Słowa kluczowe: narażenie inhalacyjne, metale ciężkie, indeks zagrożenia

Abstract

Introduction: The paper assesses the airborne heavy metals (Cd, Ni, As) inhalation hazard for residents of Polish cities. **Objective:** Attention was focused on the assessment of lifetime hazard for an adult person and a child. **Materials and methods:** The hazard for large and selected medium-size city residents was analysed. The methods used have been recommended by the US Environmental Protection Agency. **Results:** The values of the total hazard index for the assumed scenario of cadmium, nickel and arsenic inhalation hazard are several times higher than the values determined for the environmental background. **Conclusions:** The highest values of the hazard index and cancer risk can be observed for children.

Key words: inhalation hazard, heavy metals, hazard index

Nadesłano: 23.02.2012

Zatwierdzono do druku: 8.03.2012

Wstęp

Zanieczyszczenie powietrza atmosferycznego metalami ciężkimi jest uważane za jedno z najpoważniejszych zagrożeń środowiska. Nadmierna obecność metali ciężkich w powietrzu oddziałuje negatywnie na wszystkie elementy środowiska oraz stwarza niebezpieczeństwo dla zdrowia, a niekiedy nawet życia ludzi.

Krajowa emisja metali ciężkich do powietrza atmosferycznego jest stosunkowo zróżnicowana, największy ładunek dotyczy Zn – 1520 Mg/rok, mniejsze ładunki są charakterystyczne dla Pb – 573 Mg/rok, Cu – 367 Mg/rok i Ni – 178 Mg/rok [1]. Emisja As, Cr i Cd utrzymuje się na poziomie o rząd niższym, As – 44,9 Mg/rok, Cr – 49,3 Mg/rok i Cd – 39,4 Mg/rok [1]. Emisja Hg w 2008 roku osiągnęła 15,7 Mg/rok [2]. Decydujący wpływ na wartość emisji większości metali ciężkich mają procesy przemysłowe (procesy produkcyjne + procesy spalania w przemyśle): Cu – 69,6%, Pb – 66,4%, As – 52,3% oraz Cr – 44,2% [1]. O poziomie emisji Cd i Ni w największym stopniu decydują procesy spalania w sektorze komunalnym i mieszkaniowym (odpowiednio: 62,5% i 45,0%), podczas gdy o poziomie emisji Hg – procesy spalania w sektorze produkcji i transformacji energii (56,1%). Udział transportu samochodowego jest niewielki, nie przekracza kilku procent. Nie znaczy to jednak, że lokalnie w miastach o starej zabudowie i tym samym złej wentylacji stężenie metali ciężkich (zwłaszcza Pb, Cu, Cr i Zn) nie jest kształtowane przez ruch samochodowy na zatłoczonych ulicach [2].

Emisja metali ciężkich na terenie Polski nie rozkłada się równomiernie. Największe zagrożenie zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego metalami ciężkimi występuje w rejonach lokalizacji emitorów przemysłowych. Województwo śląskie przoduje w emisji Cd (16,9%), Cr (40,7%) i Hg (17,4%), natomiast województwo dolnośląskie w emisji As (38,4%), Cu (55,1%), Pb (31,4%) i Zn (40,4%) [1]. Tylko w przypadku niklu, jego emisja na obszarze województwa mazowieckiego (16,3%) jest większa niż na obszarze województwa śląskiego (14,0%).

Zgodnie z doniesieniami literaturowymi metale takie jak kadm i nikiel bardzo dobrze wchłaniają się przez układ oddechowy [3, 4], stwarzając realne zagrożenie dla zdrowia i życia człowieka [5–8]. Wchłanianie kadmu przez płuca jest kilkakrotnie większe niż przez przewód pokarmowy [4]. Powstałe kompleksy kadmu z białkami są deponowane głównie w nerkach i wątrobie. Toksyczne działanie kadmu polega na zaburzeniu czynności nerek, chorobie nadciśnieniowej, zmianach nowotworowych (szczególnie gruczołu krokowego i nerek), zaburze-

niu metabolizmu wapnia oraz zaburzeniu funkcji rozrodczych [3, 4, 7].

Nadmiar niklu wdychanego z powietrzem powoduje uszkodzenie błon śluzowych i odczyny alergiczne. Długotrwałe narażenie na nikiel może prowadzić do zaburzeń metabolizmu białek w osoczu, zmian w chromosomach i szpiku kostnym, a nawet zmian nowotworowych [3, 4, 8].

Badania epidemiologiczne i toksykologiczne udowodniły, że długoletnie narażenie inhalacyjne na arsen znacznie zwiększa zapadalność na raka płuc [9]. Skutkiem działania arsenu mogą być też zmiany skórne i błon śluzowych, niedokrwistość, zaburzenia ze strony układu pokarmowego oraz uszkodzenie nerwów obwodowych [3, 4].

Wobec szkodliwego działania zanieczyszczeń obecnych w powietrzu atmosferycznym, dużego znaczenia nabiera zagadnienie oceny ryzyka zdrowotnego (ang. *Risk Assessment*) [10–12]. Ocena ryzyka zdrowotnego, polegająca na jakościowej i ilościowej charakterystyce prawdopodobieństwa wystąpienia negatywnych skutków zdrowotnych, w wyniku narażenia na określony czynnik szkodliwy [11, 12] była już przedmiotem wielu prac [13–20]. Jednakże problem oceny zagrożenia wynikający z zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego metalami ciężkimi na terenie Polski był podejmowany sporadycznie i tylko w otoczeniu określonych źródeł emisji [13, 15].

Cel pracy. Celem tej pracy była ocena narażenia zdrowotnego mieszkańców miast Polski, wynikająca z zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego metalami ciężkimi. Uwagę skoncentrowano na ocenie całonocnego, inhalacyjnego narażenia człowieka na kadm, nikiel i arsen, metale których stężenia podlegają systematycznej kontroli w ramach Państwowego Monitoringu Środowiska (PMŚ). Analizowano narażenie mieszkańców dużych aglomeracji i wybranych miast średniej wielkości.

Materiał i metody

Scenariusz narażenia oparty na standardach US EPA, obejmował tzw. całonocne przewlekłe narażenie osoby dorosłej i dziecka na metale obecne w powietrzu atmosferycznym [21, 22]. Przyjęto, że pobieranie szkodliwej substancji następuje drogą inhalacyjną. W scenariuszu mieszkańca założono, że osoba dorosła może być narażona na zanieczyszczenia obecne w powietrzu przez 365 dni w roku, 24 godziny na dobę, w okresie 70 lat (osoba dorosła) oraz 6 lat (dziecko) [22]. Metale pobrane przez poszczególne kategorie osób określono za pomocą tzw. dawki pobranej określającej ilość substancji szkodliwej, z którą styka się organizm na danej drodze narażenia w ciągu doby, w przeliczeniu na 1 kg masy ciała:

$$D = \frac{C_p \cdot K \cdot CK \cdot CT}{MC \cdot T}$$

gdzie:

- D – dawka pobrana [mg/d · kg],
- C_p – średnie stężenie substancji w powietrzu – [mg/m³],
- K – dobową wentylację płuc [m³/d],
- CK – częstotliwość kontaktu [d/rok],
- CT – czas trwania kontaktu [rok],
- MC – średnia masa ciała [kg],
- T – okres uśredniania [d].

W obliczeniach przyjęto średnią masę ciała, dla kobiet – 65,4 kg, dla mężczyzn – 78,1 kg i dla dzieci – 16 kg.; dobową wentylację płuc dla osoby dorosłej – 20 m³/d i dla dziecka – 10 m³/d [13, 24]. Wartości pozostałych parametrów wynosiły odpowiednio: czas trwania narażenia – 365 dni w roku, 24 godziny na dobę przez całe życie mieszkańca; częstotliwość kontaktu – 365 d/rok. Jako średnie stężenie metalu dla całego okresu życia mieszkańca określonego miasta użyto średnią wartość stężenia metalu wyznaczoną w badaniach monitoringowych powietrza atmosferycznego w latach 2007–2009 [25–27]. Jako punkt odniesienia przyjęto poziom tła środowiskowego dla powietrza atmosferycznego, wyznaczony w Stacji Monitoringu Tła – Puszcza Borecka: As – 0,4 ng/m³, Cd – 0,2 ng/m³ i Ni – 0,7 ng/m³ [28].

Analizowano działanie toksyczne oraz działanie rakotwórcze. W pierwszym przypadku wyznaczano indeks zagrożenia, w drugim – jednostkowe ryzyko nowotworowe.

Ryzyko zdrowotne będące funkcją narażenia na substancje toksyczne oceniano poprzez tzw. iloraz narażenia HQ (ang. *Hazard Quotient*):

$$HQ = \frac{D}{RfD}$$

gdzie:

- D – dawka pobrana [mg/d·kg]
- RfD – dawka referencyjna (ang. *Reference Dose*) [mg/d·kg].

Wartości dawek referencyjnych RfD (tab. I), zaczerpnięto z toksykologicznej bazy danych IRIS (ang. *Integrated Risk Information System*) [29]. Dostępność wartości RfD jedynie dla Cd, Ni i As (spośród metali monitorowanych w ramach PMŚ) ograniczyła analizę tylko do tej grupy metali.

Tabela I. Wartości dawek referencyjnych (RfD) dla kadmu, niklu i arsenu [29]

Table I. The values of the reference doses (RfD) for cadmium, nickel and arsenic [29]

Pierwiastek	RfD [mg/d·kg]
Cd	5,0·10 ⁻⁴
Ni	2,0·10 ⁻²
As	3,0·10 ⁻⁴

Efekt wynikający z narażenia na działanie więcej niż jednego czynnika toksycznego, tzw. całkowity indeks zagrożenia HI_{cał.} (ang. *Hazard Index*) [13, 22] wyznaczono przez zsumowanie wartości HQ obliczonych dla poszczególnych metali:

$$HI_{cał.} = HQ_{Cd} + HQ_{Ni} + HQ_{As}$$

W przypadku, gdy HI nie przekracza jedności (HI_{cał.} < 1), zakłada się, że nie występuje prawdopodobieństwo wystąpienia chronicznego zagrożenia w danym miejscu [13, 22].

Charakterystyka ryzyka nowotworowego

Ryzyko nowotworowe CR (ang. *Cancer Risk*) wywołane inhalacją arsenu oszacowano na podstawie równania:

$$CR = D \cdot SF_{As}$$

gdzie:

- D – dawka pobrana [mg/d·kg]
- SF_{As} – współczynnik siły działania kancerogenego arsenu: 1,5 E + 00 (mg/kg·d)⁻¹ [30].

Obliczone wartości porównywano z akceptowalnym (dopuszczalnym) ryzykiem nowotworowym 1·10⁻⁶ – 1·10⁻⁴ [15, 23].

Wyniki badań i dyskusja

Metoda oceny ryzyka zdrowotnego, wzorowana na procedurach Amerykańskiej Agencji Ochrony Środowiska (US EPA), pozwala oszacować istniejące i przewidywane ryzyko zdrowotne, przy określonym zanieczyszczeniu środowiska [11, 12, 22]. W ocenie wpływu przewidywanego narażenia środowiskowego na zdrowie ludzi wykorzystano jeden z podstawowych scenariuszy narażenia tzw. scenariusz mieszkańca. Ocenę przeprowadzono na podstawie wyników monitoringu jakości powietrza miejskiego w okresie 2007–2009 [25–27]. W rozpatrywanym przypadku na wielkość dawki pobranej przez mieszkańca drogą inhalacyjną wpływa przede wszystkim stężenie metalu, występującego w powietrzu na danym terenie.

Kadm. Średnie stężenie kadmu w powietrzu atmosferycznym badanych miast i aglomeracji miejskich kilkakrotnie przekracza wartość tła ($0,2 \text{ ng/m}^3$), ustaloną dla Cd w stacji monitoringu tła zanieczyszczenia atmosfery w Polsce [28]. Największe dawki kadmu pobierają mieszkańcy Aglomeracji Krakowskiej i Górnośląskiej (tab. II), gdzie zarejestrowano najwyższe średnie stężenia tego metalu w powietrzu atmosferycznym (odpowiednio: $1,55 \text{ ng/m}^3$ i $1,52 \text{ ng/m}^3$).

Stosunkowo duże dawki Cd pobierają też mieszkańcy Legnicy i Aglomeracji Warszawskiej (stężenia Cd odpowiednio: $0,99 \text{ ng/m}^3$ i $0,82 \text{ ng/m}^3$). Potencjalnie najmniejsze ilości Cd wchłaniane są przez mieszkańców Aglomeracji Poznańskiej, Lubelskiej i miasta Olsztyna (średnie stężenia Cd: $0,26\text{--}0,37 \text{ ng/m}^3$).

Najbardziej narażone na zanieczyszczenia powietrza atmosferycznego są dzieci, które wdychają 50% więcej powietrza na kilogram masy ciała

niż dorośli, a dodatkowo ich układ oddechowy nie do końca jest ukształtowany [31]. Dzieci pobierają drogą inhalacyjną największą dawkę kadmu ($1,6 \cdot 10^{-7} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$ – $9,7 \cdot 10^{-7} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$). Dla kobiet dawka ta jest blisko dwukrotnie mniejsza i zgodnie z przyjętym scenariuszem zagrożenia wynosi od $0,9 \cdot 10^{-7} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$ do $4,7 \cdot 10^{-7} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$. Najmniejsze ilości kadmu pobierają mężczyźni od $0,7 \cdot 10^{-7} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$ do $4,0 \cdot 10^{-7} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$.

Największe wartości HQ_{Cd} stwierdzone dla mieszkańców Aglomeracji Krakowskiej (dzieci – $19,5 \cdot 10^{-4}$, kobiety – $9,5 \cdot 10^{-4}$; mężczyźni – $8,0 \cdot 10^{-4}$) są niższe od wartości $4,5 \cdot 10^{-3}$ uzyskanej w pracy Wcisło i in. [15]. Według autorów, ryzyko zagrożenia wynikające z pobrania kadmu drogą inhalacyjną jest małe wobec pobrania drogą pokarmową lub wchłaniania przez skórę [15]. Znacznie niższe wartości HQ, średnio $2,21 \cdot 10^{-7}$, podają w swej pracy Ferreira-Baptista i Miquel [19].

Tabela II. Dawki kadmu pobranego drogą inhalacyjną przez mieszkańców wybranych ośrodków miejskich oraz odpowiadające im wartości ilorazu narażenia

Table II. Daily inhalation intake of cadmium by residents of selected cities and the value of the Hazard Quotient (HQ)

Miejsce	Stężenie Cd w powietrzu [ng/m^3]	Dzieci		Osoby dorosłe			
		D_{Cd} [$\cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$]	HQ_{Cd} [$\cdot 10^{-3}$]	kobieta		mężczyzna	
				D_{Cd} [$\cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$]	HQ_{Cd} [$\cdot 10^{-3}$]	D_{Cd} [$\cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$]	HQ_{Cd} [$\cdot 10^{-3}$]
Puszcza Borecka – tło	0,20	0,12	0,24	0,06	0,12	0,05	0,10
Aglomeracja Górnośląska	$1,52 \pm 0,49$	$0,95 \pm 0,30$	$1,90 \pm 0,61$	$0,47 \pm 0,15$	$0,93 \pm 0,30$	$0,39 \pm 0,12$	$0,78 \pm 0,24$
Aglomeracja Krakowska	$1,55 \pm 0,25$	$0,97 \pm 0,15$	$1,95 \pm 0,31$	$0,47 \pm 0,07$	$0,95 \pm 0,15$	$0,40 \pm 0,06$	$0,80 \pm 0,12$
Aglomeracja Lubelska	$0,37 \pm 0,15$	$0,23 \pm 0,09$	$0,45 \pm 0,18$	$0,11 \pm 0,04$	$0,22 \pm 0,08$	$0,10 \pm 0,04$	$0,19 \pm 0,07$
Aglomeracja Poznańska	$0,31 \pm 0,16$	$0,20 \pm 0,09$	$0,39 \pm 0,19$	$0,09 \pm 0,05$	$0,19 \pm 0,09$	$0,08 \pm 0,04$	$0,16 \pm 0,09$
Aglomeracja Trójmiejska	$0,62 \pm 0,19$	$0,39 \pm 0,12$	$0,79 \pm 0,25$	$0,19 \pm 0,06$	$0,37 \pm 0,12$	$0,16 \pm 0,05$	$0,31 \pm 0,09$
Aglomeracja Warszawska	$0,82 \pm 0,32$	$0,51 \pm 0,20$	$1,03 \pm 0,41$	$0,25 \pm 0,10$	$0,51 \pm 0,20$	$0,21 \pm 0,08$	$0,43 \pm 0,17$
Aglomeracja Wrocławska	$0,65 \pm 0,06$	$0,41 \pm 0,03$	$0,81 \pm 0,07$	$0,20 \pm 0,02$	$0,39 \pm 0,04$	$0,17 \pm 0,02$	$0,33 \pm 0,04$
Miasto Legnica	$0,99 \pm 0,11$	$0,62 \pm 0,07$	$1,23 \pm 0,14$	$0,30 \pm 0,03$	$0,61 \pm 0,07$	$0,25 \pm 0,03$	$0,51 \pm 0,05$
Miasto Olsztyn	$0,26 \pm 0,06$	$0,16 \pm 0,03$	$0,32 \pm 0,07$	$0,09 \pm 0,01$	$0,16 \pm 0,03$	$0,07 \pm 0,01$	$0,14 \pm 0,03$

Nikiel. Podobnie jak w przypadku kadmu, średnie roczne stężenia niklu w powietrzu atmosferycznym na obszarze wybranych miast i aglomeracji miejskich były zazwyczaj kilkakrotnie wyższe od wartości tła ($0,7 \text{ ng/m}^3$) [28].

Wielkość dawki niklu pobranej drogą inhalacyjną przez mieszkańców aglomeracji miejskich w Polsce utrzymuje się w stosunkowo szerokim zakresie, dla kobiet od $1,0 \cdot 10^{-7}$ do $1,35 \cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$, natomiast dla mężczyzn od $0,9 \cdot 10^{-7}$ do $1,13 \cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$ (tab. III).

Większą dawkę niklu wchłaniają dzieci ($2,1 \cdot 10^{-7} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$ – $2,76 \cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$). Najmniejszą dawkę Ni przyjmują mieszkańcy Aglomeracji Poznańskiej i Olsztyna (tab. III), gdzie stwierdzono najniższe stężenia niklu w powietrzu atmosferycznym

(śr. $0,33 \text{ ng/m}^3$, $0,71 \text{ ng/m}^3$, odpowiednio). Największą ilość Ni (ok. 6-krotnie większą w stosunku do wartości tła) pobierają mieszkańcy Aglomeracji Warszawskiej i Krakowskiej. Średnie stężenia Ni w powietrzu są tam znacznie wyższe i wynoszą odpowiednio: $4,41 \text{ ng/m}^3$ i $3,53 \text{ ng/m}^3$.

Wyznaczone ilorazy narażenia HQ_{Ni} są kilkakrotnie większe od wartości uzyskanych dla tła środowiskowego (z wyjątkiem Aglomeracji Poznańskiej) i wynoszą odpowiednio: dla osób dorosłych od $5,0 \cdot 10^{-6}$ (mężczyźni) do $6,8 \cdot 10^{-5}$ (kobiety), a dla dzieci od $1,1 \cdot 10^{-5}$ do $1,38 \cdot 10^{-4}$ (tab. III). Największe wartości ilorazów narażenia uzyskano dla mieszkańców Aglomeracji Warszawskiej, Krakowskiej i Górnośląskiej.

Tabela III. Dawki niklu pobranego drogą inhalacyjną przez mieszkańców wybranych ośrodków miejskich oraz odpowiadające im wartości ilorazu narażenia

Table III. Daily inhalation intake of nickel by residents of selected cities and the value of the Hazard Quotient (HQ)

Miejsce	Stężenie Ni w powietrzu [ng/m^3]	Dzieci		Osoby dorosłe			
		D_{Ni} [$\cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$]	HQ_{Ni} [$\cdot 10^{-4}$]	kobieta		mężczyzna	
				D_{Ni} [$\cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$]	HQ_{Ni} [$\cdot 10^{-4}$]	D_{Ni} [$\cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$]	HQ_{Ni} [$\cdot 10^{-4}$]
Puszcza Borecka – tło	0,70	0,44	0,22	0,22	0,11	0,18	0,09
Aglomeracja Górnośląska	$3,29 \pm 2,28$	$2,06 \pm 1,43$	$1,03 \pm 0,71$	$1,01 \pm 0,70$	$0,51 \pm 0,35$	$0,84 \pm 0,58$	$0,43 \pm 0,29$
Aglomeracja Krakowska	$3,53 \pm 1,52$	$2,21 \pm 0,95$	$1,11 \pm 0,47$	$1,09 \pm 0,45$	$0,54 \pm 0,23$	$0,90 \pm 0,39$	$0,46 \pm 0,19$
Aglomeracja Lubelska	$3,20 \pm 0,59$	$2,00 \pm 0,22$	$1,00 \pm 0,11$	$0,98 \pm 0,11$	$0,49 \pm 0,05$	$0,82 \pm 0,09$	$0,41 \pm 0,04$
Aglomeracja Poznańska	$0,33 \pm 0,03$	$0,21 \pm 0,02$	$0,11 \pm 0,006$	$0,10 \pm 0,01$	$0,05 \pm 0,006$	$0,09 \pm 0,01$	$0,05 \pm 0,005$
Aglomeracja Trójmiejska	$2,03 \pm 0,20$	$1,27 \pm 0,12$	$0,64 \pm 0,06$	$0,62 \pm 0,06$	$0,31 \pm 0,03$	$0,52 \pm 0,05$	$0,26 \pm 0,03$
Aglomeracja Warszawska	$4,41 \pm 1,03$	$2,76 \pm 0,64$	$1,38 \pm 0,32$	$1,35 \pm 0,32$	$0,68 \pm 0,16$	$1,13 \pm 0,26$	$0,57 \pm 0,13$
Aglomeracja Wrocławska	$1,66 \pm 0,20$	$1,04 \pm 0,13$	$0,53 \pm 0,06$	$0,51 \pm 0,06$	$0,26 \pm 0,03$	$0,43 \pm 0,05$	$0,22 \pm 0,02$
Miasto Legnica	1,41	0,88	0,44	0,43	0,22	0,36	0,18
Miasto Olsztyn	$0,71 \pm 0,20$	$0,45 \pm 0,12$	$0,23 \pm 0,06$	$0,22 \pm 0,06$	$0,12 \pm 0,03$	$0,18 \pm 0,05$	$0,10 \pm 0,02$

Arsen. W latach 2007–2009 średnie stężenia arsenu w powietrzu atmosferycznym miast i aglomeracji miejskich utrzymywało się w zakresie od $1,32 \text{ ng/m}^3$ do $7,25 \text{ ng/m}^3$ (tab. IV) i było 3–18-krotnie większe od poziomu tła – $0,4 \text{ ng/m}^3$ [28]. Pewnym zaskoczeniem są stosunkowo niskie stężenia arsenu w powietrzu Aglomeracji Warszawskiej, które nie przekraczało $0,25 \text{ ng/m}^3$. W rozważanych populacjach najbardziej narażone na arsen są dzieci, które otrzymują z powietrzem atmosferycznym dawkę na poziomie $1,0 \cdot 10^{-7}$ – $4,53 \cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$ (tab. IV). W przypadku kobiet dawka ta jest blisko dwukrotnie mniejsza (od $5,0 \cdot 10^{-8}$ do $2,22 \cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$). Podobnie jak w przypadku Cd i Ni, najmniejsze ilości arsenu pobierane są przez mężczyzn ($4,0 \cdot 10^{-8} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$ – $1,86 \cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$).

Wyznaczone wartości HQ_{As} wynosiły dla dzieci od $3,2 \cdot 10^{-4}$ do $1,5 \cdot 10^{-2}$, natomiast dla osób doro-

ślących od $1,4 \cdot 10^{-4}$ (mężczyźni) do $7,39 \cdot 10^{-3}$ (kobiety). Największe wartości ilorazów narażenia uzyskano dla mieszkańców Legnicy (tab. IV). Średnia wartość HQ_{As} dla dzieci, kobiet i mężczyzn wynosiła odpowiednio: $15,1 \cdot 10^{-3}$, $7,39 \cdot 10^{-3}$ i $6,19 \cdot 10^{-3}$. Należy podkreślić, że w powietrzu atmosferycznym Legnicy w latach 2007–2009 średnie roczne stężenie As było kilkakrotnie wyższe niż na terenie innych aglomeracji i wynosiło $7,25 \text{ ng/m}^3$.

W pozostałych miejscach stężenia As nie przekraczały $2,5 \text{ ng/m}^3$. Dawki As pobierane drogą inhalacyjną przez mieszkańców Aglomeracji Wrocławskiej, Górnośląskiej i Trójmiejskiej były około trzykrotnie mniejsze w porównaniu z dawkami potencjalnie pobranymi przez mieszkańców Legnicy. Stosunkowo małe ilości arsenu pobierają z powietrzem atmosferycznym mieszkańcy Warszawy.

Tabela IV. Dawki arsenu pobranego drogą inhalacyjną przez mieszkańców wybranych ośrodków miejskich oraz odpowiadające im wartości ilorazu narażenia

Table IV. Daily inhalation intake of arsenic by residents of selected cities and the value of the Hazard Quotient (HQ)

Miejsce	Stężenie As w powietrzu [ng/m^3]	Dzieci		Osoby dorosłe			
		D_{As} [$\cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$]	HQ_{As} [$\cdot 10^{-3}$]	kobieta		mężczyzna	
				D_{As} [$\cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$]	HQ_{As} [$\cdot 10^{-3}$]	D_{As} [$\cdot 10^{-6} \text{ mg/d}\cdot\text{kg}$]	HQ_{As} [$\cdot 10^{-3}$]
Puszcza Borecka – tło	0,4	0,25	0,83	0,12	0,40	0,10	0,33
Aglomeracja Górnośląska	$2,15 \pm 0,74$	$1,34 \pm 0,46$	$4,47 \pm 1,54$	$0,66 \pm 0,22$	$2,19 \pm 0,75$	$0,55 \pm 0,19$	$1,83 \pm 0,64$
Aglomeracja Krakowska	$1,88 \pm 0,25$	$1,18 \pm 0,16$	$3,93 \pm 0,52$	$0,57 \pm 0,08$	$1,91 \pm 0,26$	$0,48 \pm 0,06$	$1,60 \pm 0,21$
Aglomeracja Lubelska	$1,70 \pm 0,26$	$1,06 \pm 0,17$	$3,53 \pm 0,57$	$0,52 \pm 0,08$	$1,72 \pm 0,26$	$0,44 \pm 0,06$	$1,45 \pm 0,21$
Aglomeracja Poznańska	$0,31 \pm 0,16$	$0,20 \pm 0,09$	$0,39 \pm 0,19$	$0,09 \pm 0,05$	$0,19 \pm 0,09$	$0,08 \pm 0,04$	$0,16 \pm 0,09$
Aglomeracja Trójmiejska	$2,02 \pm 0,96$	$1,26 \pm 0,60$	$4,20 \pm 1,99$	$0,61 \pm 0,29$	$2,04 \pm 0,97$	$0,52 \pm 0,24$	$1,73 \pm 0,82$
Aglomeracja Warszawska	$0,16 \pm 0,07$	$0,10 \pm 0,04$	$0,32 \pm 0,13$	$0,05 \pm 0,02$	$0,16 \pm 0,07$	$0,04 \pm 0,02$	$0,14 \pm 0,06$
Aglomeracja Wrocławska	$2,41 \pm 0,55$	$1,51 \pm 0,35$	$5,03 \pm 1,15$	$0,74 \pm 0,17$	$2,46 \pm 0,57$	$0,62 \pm 0,14$	$2,06 \pm 0,47$
Miasto Legnica	$7,25 \pm 1,57$	$4,53 \pm 0,98$	$15,1 \pm 3,3$	$2,22 \pm 0,48$	$7,39 \pm 1,60$	$1,86 \pm 0,40$	$6,19 \pm 1,33$
Miasto Olsztyn	$1,32 \pm 0,12$	$0,83 \pm 0,08$	$2,75 \pm 0,25$	$0,41 \pm 0,04$	$1,35 \pm 0,11$	$0,34 \pm 0,04$	$1,11 \pm 0,12$

Dla arsenu, który wykazuje działanie kancerogenne obliczano również wartość ryzyka nowotworowego (tab. V). Uwagę skoncentrowano na obszarach, gdzie odnotowano najwyższe stężenia As w powietrzu. Potencjalne zagrożenie rakotwórcze

wynikające z narażenia inhalacyjnego na arsen wynosiło maksymalnie $6,79 \cdot 10^{-6}$ (Legnica) i nie przekraczało powszechnie akceptowalnego poziomu ryzyka nowotworowego wynoszącego od $1 \cdot 10^{-6}$ do $1 \cdot 10^{-4}$ [13, 15, 23].

Tabela V. Ryzyko nowotworowe (CR) dla obszarów o najwyższych stężeniach As w powietrzu atmosferycznym

Table V. The cancer risk (CR) for the areas with the highest concentrations of As in ambient air

Miejsce	CR		
	Dzieci	Osoby dorosłe	
		kobieta	mężczyzna
Aglomeracja Górnośląska	$2,02 \cdot 10^{-6} \pm 0,69 \cdot 10^{-6}$	$0,99 \cdot 10^{-6} \pm 0,33 \cdot 10^{-6}$	$0,83 \cdot 10^{-6} \pm 0,28 \cdot 10^{-6}$
Aglomeracja Trójmiejska	$1,89 \cdot 10^{-6} \pm 0,90 \cdot 10^{-6}$	$0,92 \cdot 10^{-6} \pm 0,44 \cdot 10^{-6}$	$0,78 \cdot 10^{-6} \pm 0,37 \cdot 10^{-6}$
Aglomeracja Wrocławska	$2,27 \cdot 10^{-6} \pm 0,52 \cdot 10^{-6}$	$1,11 \cdot 10^{-6} \pm 0,26 \cdot 10^{-6}$	$0,93 \cdot 10^{-6} \pm 0,21 \cdot 10^{-6}$
Miasto Legnica	$6,79 \cdot 10^{-6} \pm 1,46 \cdot 10^{-6}$	$3,33 \cdot 10^{-6} \pm 0,72 \cdot 10^{-6}$	$2,79 \cdot 10^{-6} \pm 0,59 \cdot 10^{-6}$

Całkowity indeks zagrożenia $HI_{cał}$. Wyznaczone wartości całkowitego indeksu zagrożenia dla przyjętego scenariusza narażenia przy pobieraniu kadmu, niklu i arsenu drogą inhalacyjną nie przekraczają jedności (tab. VI) i utrzymują się na poziomie:

- dla mężczyzn: od $0,62 \cdot 10^{-3}$ do $6,72 \cdot 10^{-3}$
- dla kobiet: od $0,74 \cdot 10^{-3}$ do $8,02 \cdot 10^{-3}$

– dla dzieci: od $1,49 \cdot 10^{-3}$ do $1,64 \cdot 10^{-2}$.

Najwyższa wartość całkowitego indeksu zagrożenia dotyczy mieszkańców Legnicy. Dla Aglomeracji Górnośląskiej, Krakowskiej i Wrocławskiej $HI_{cał}$ jest blisko trzykrotnie mniejsza. Najniższą wartość zanotowano dla mieszkańców Olsztyna i Aglomeracji Warszawskiej.

Tabela VI. Wyznaczona wartość całkowitego indeksu zagrożenia ($HI_{cał}$) dla mieszkańców wybranych ośrodków miejskich

Table VI. The value of the total hazard index ($HI_{tot.}$) for residents of the selected cities

Miejsce	CR		
	Dzieci	Osoby dorosłe	
		kobieta	mężczyzna
Puszcza Borecka – tło	$1,09 \cdot 10^{-3}$	$0,53 \cdot 10^{-3}$	$0,44 \cdot 10^{-3}$
Aglomeracja Górnośląska	$6,48 \cdot 10^{-3} \pm 1,45 \cdot 10^{-3}$	$3,17 \cdot 10^{-3} \pm 0,77 \cdot 10^{-3}$	$2,65 \cdot 10^{-3} \pm 0,60 \cdot 10^{-3}$
Aglomeracja Krakowska	$5,98 \cdot 10^{-3} \pm 0,81 \cdot 10^{-3}$	$2,91 \cdot 10^{-3} \pm 0,40 \cdot 10^{-3}$	$2,45 \cdot 10^{-3} \pm 0,33 \cdot 10^{-3}$
Aglomeracja Lubelska	$4,09 \cdot 10^{-3} \pm 0,74 \cdot 10^{-3}$	$1,99 \cdot 10^{-3} \pm 0,38 \cdot 10^{-3}$	$1,68 \cdot 10^{-3} \pm 0,28 \cdot 10^{-3}$
Aglomeracja Trójmiejska	$5,05 \cdot 10^{-3} \pm 1,94 \cdot 10^{-3}$	$2,44 \cdot 10^{-3} \pm 0,96 \cdot 10^{-3}$	$2,07 \cdot 10^{-3} \pm 0,81 \cdot 10^{-3}$
Aglomeracja Warszawska	$1,49 \cdot 10^{-3} \pm 0,34 \cdot 10^{-3}$	$0,74 \cdot 10^{-3} \pm 0,17 \cdot 10^{-3}$	$0,62 \cdot 10^{-3} \pm 0,12 \cdot 10^{-3}$
Aglomeracja Wrocławska	$5,89 \cdot 10^{-3} \pm 1,68 \cdot 10^{-3}$	$2,88 \cdot 10^{-3} \pm 0,84 \cdot 10^{-3}$	$2,41 \cdot 10^{-3} \pm 0,71 \cdot 10^{-3}$
Miasto Legnica	$16,4 \cdot 10^{-3} \pm 3,48 \cdot 10^{-3}$	$8,02 \cdot 10^{-3} \pm 1,70 \cdot 10^{-3}$	$6,72 \cdot 10^{-3} \pm 1,41 \cdot 10^{-3}$
Miasto Olsztyn	$3,10 \cdot 10^{-3} \pm 0,33 \cdot 10^{-3}$	$1,52 \cdot 10^{-3} \pm 0,14 \cdot 10^{-3}$	$1,27 \cdot 10^{-3} \pm 0,15 \cdot 10^{-3}$

Podsumowanie

W świetle standardowej interpretacji wyników oceny ryzyka (tzn. wartości indeksu zagrożenia i ryzyka nowotworowego) można uznać zanieczyszczenie powietrza metalami ciężkimi za nieszkodliwe dla zdrowia ludności zamieszkującej rozpatrywane

miasta i aglomeracje miejskie. Wartości $HI_{cał}$ indeksu zagrożenia na poziomie $6,2 \cdot 10^{-4}$ do $1,64 \cdot 10^{-3}$ świadczą o braku szkodliwego działania toksycznego w zakresie rozważanych metali. Maksymalna wartość ryzyka nowotworowego $6,8 \cdot 10^{-6}$ osiąga poziom uznawany za akceptowalny.

Należy podkreślić, że wyniki przeprowadzonej oceny ryzyka dotyczą jedynie rozważanych metali: kadmu, niklu i arsenu i tylko jednej, inhalacyjnej drogi narażenia. Nie reprezentują pełnego ryzyka zdrowotnego, w kształtowaniu którego mogą mieć udział także inne czynniki np. jakość spożywanej żywności czy jakość wody do spożycia.

Wnioski

1. Wartości całkowitego indeksu zagrożenia ($HI_{cał.}$) dla przyjętego scenariusza narażenia mieszkańca na kadm, nikiel i arsen drogą inhalacyjną są kilkakrotnie większe od wartości wyznaczonych dla tła środowiskowego.
2. Ryzyko zdrowotne mieszkańców wybranych miast i aglomeracji miejskich w Polsce, wynikające z obecności kadmu, niklu i arsenu w powietrzu atmosferycznym, jest niewielkie.
3. Poziom ryzyka nowotworowego wywołany obecnością arsenu w powietrzu miejskim jest poziomem ryzyka uznanego za akceptowalny.
4. Spośród badanych populacji najbardziej zagrożone są dzieci, dla których wartość indeksu narażenia oraz ryzyka nowotworowego przyjmują wartości największe.

Wykaz piśmiennictwa

1. Instytut Ochrony Środowiska, Inwentaryzacja emisji do powietrza SO_2 , NO_x , CO, NH_3 , pyłów, metali ciężkich, NMLZO i TZO w Polsce za rok 2007. Warszawa 2009. http://www.kobize.pl/materiały/Inwentaryzacje_krajowe/Raport_LRTAP_2007.pdf.
2. KASHUE-KOBIZE, Instytut Ochrony Środowiska, Inwentaryzacja emisji do powietrza SO_2 , NO_x , CO, NH_3 , pyłów, metali ciężkich, NMLZO i TZO w Polsce za rok 2008. Warszawa 2009.
3. Seńczuk W.: Toksykologia, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2002.
4. Kabata-Pentias A., Pendias H.: Biogeochemia pierwiastków śladowych. PWN, Warszawa 1999.
5. Strumylaite L.: Cancer risk in relation to exposure to trace elements. *Med Środow*, 2011; 14 (1): 7-10.
6. Nogaj E., Kwapuliński J., Suflita M., Babula M., Bebek M., Mítico K.: Analiza przydatności współczynnika wzbogacenia i kumulacji Ni i Ba w migdałkach gardłowych dzieci dla potrzeb oceny zróżnicowania stanu zanieczyszczenia, *Ekologia i Technika* 2011; 4: 225-230.
7. Langauer-Lewowicka H., Pawlas K.: Kadm zagrożenia środowiskowe, *Med Środow* 2010; 13 (2): 75-81.
8. Langauer-Lewowicka H., Pawlas K.: Nikiel – alegen środowiskowy, *Med Środow* 2010, 13 (2): 7-10.
9. Bates M. N., Smith A. H., Hopenhaym-Rich C.: Arsenic ingestion and internal cancers: A review. *Am J Epidemiol* 1992; 135 (5): 462-476.
10. Zwoździak J., Zwoździak P.: Rola modeli matematycznych w ocenie zagrożeń środowiskowych: identyfikacja zagrożeń i ocena ryzyka. *Chemik* 2009; 62, 10: 344-346.
11. Szymczak W., Szeszenia-Dąbrowska N.: Szacowanie ryzyka zdrowotnego związanego z zanieczyszczeniem środo-

wiska. Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa 1995.

12. Barański B., Szymczak W.: Podstawy metody oceny ryzyka zdrowotnego. Wyd. Instytut Medycyny Pracy, Łódź 1995.
13. Biesiada M.: Ocena ryzyka zdrowotnego mieszkańców Wiślinki związanego z oddziaływaniem hałdy fosfogipsu. Instytut Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego, Sosnowiec 2006.
14. Biesiada M.: Zastosowanie analizy ryzyka zdrowotnego w analizie oddziaływania środowiska na zdrowie, Konferencja Środowisko i Zdrowie – w drodze do Unii Europejskiej, Instytut Medycyny Pracy i Zdrowia Środowiskowego, Sosnowiec, 10-11 grudzień 2001.
15. Wcisło E., Ioven D., Kucharski R., Szdziej J.: Human health risk assessment case study: an abandonem metal smelter site in Poland. *Chemosphere* 2002; 47: 507-515.
16. Drobniak M., Latour T., Sziwa D.: Ocena ryzyka zdrowotnego związanego z narażeniem na potencjalnie toksyczne składniki mineralne wód leczniczych, *Baln Pol* 2008; 3: 266-273.
17. Kulka E., Ocena narażenia dzieci wynikającego z zanieczyszczenia placów zabaw ołowiem i kadm. *Med Środow* 2009; 12 (2): 23-27.
18. Shi G., Chen Z. Bi Ch., Wang L., Teng J., Li Y., Xu S.: A comparative study of health risk of potentially toxic metals in urban and suburban road dust in the most populated city of China, *Atmos Environ* 2011; 45: 764-771.
19. Ferreira-Baptista L., De Miguel E.: Geochemistry and risk assessment of street dust in Luanda, Angola: A tropical urban environment, *Atmos Environ* 2005; 39: 4501-4512.
20. Clark S. C., Jackson A. P., Neff J.: Development of risk assessment methodology for evaluating potential impacts associated with contaminated mud disposal in the marine environment. *Chemosphere* 2000; 41: 69-76.
21. US EPA 1986b: Guidelines for Human Health Risk Assessment of Chemical Mixtures, Federal Register (51 FR 34014-34025) Washington D. C.
22. US EPA 1989: Risk Assessment Guidance for Superfund, Vol. I, Human Health Evaluation Manual (Part A), EPA/540/1-89/002. Office of Emergency and Remedial Response, Washington, D. C.
23. US EPA 1991: Risk Assessment Guidance for Superfund, vol. I: Human Health Evaluation Manual Supplemental Guidance: Standard Default Exposure Factors (Interim Final), OSWER Directive 9285.6-03. Office of Emergency and Remedial Response, Washington, D. C.
24. Fowle J. R., Dearfield K. L.: Risk characterization handbook. U.S. Environmental Protection Agency, Washington DC, 2000.
25. Inspekcja Ochrony Środowiska: Ocena zanieczyszczenia powietrza w Polsce w roku 2007 w świetle wyników pomiarów prowadzonych w ramach PMŚ, Warszawa 2008 http://www.gios.gov.pl/zalaczniki/artykuly/raport_pms_2007.pdf.
26. Inspekcja Ochrony Środowiska: Jakość powietrza w Polsce w roku 2008 w świetle wyników pomiarów prowadzonych w ramach PMŚ, Warszawa 2009. http://www.gios.gov.pl/zalaczniki/artykuly/raport_pms_2008.pdf.
27. Inspekcja Ochrony Środowiska: Jakość powietrza w Polsce w roku 2009 w świetle wyników pomiarów prowadzonych w ramach PMŚ, Warszawa 2010. http://www.gios.gov.pl/zalaczniki/artykuly/raport_pms_2009.pdf.
28. Inspekcja Ochrony Środowiska: Monitoring tła zanieczyszczenia atmosfery w Polsce dla potrzeb EMEP i GAW/WMO, Raport Syntetyczny 2008, Warszawa 2009.

29. US EPA: Integrated Risk Information System, A-Z List of Substances, <http://cfpub.epa.gov/ncea/iris/index.cfm?fuseaction=iris.showSubstanceList> (28.12.2011).
30. US EPA: Human Health Risk Assessment, Risk-Based Concentration Table; <http://www.epa.gov/reg3hwmd/risk/human/index.htm> (28.12.2011).
31. Juda-Rezler K.: Oddziaływanie zanieczyszczeń powietrza na środowisko, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2006.

Adres do korespondencji
dr inż. Marzena Trojanowska
Katedra Ochrony Środowiska
Politechnika Radomska
ul. B. Chrobrego 27, 26-600 Radom
tel. 48-361-75-05, e-mail: m.trojanowska@pr.radom.pl